

2. Коляновська Т.О. Правове регулювання перевезень вантажів в прямому змішаному сполученні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т.О. Коляновська. – Одеса, 2007. – 19 с.
3. Луць В.В. Феномен договору в цивільному праві України // Договірне регулювання суспільних відносин: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 19-20 квітня 2013 року / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – С. 13-14.
4. Новий тлумачний словник української мови: у трьох томах. – Т. 1: А-К. – Вид. друге, виправлене / укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. – К.: Вид-во «Аконіт», 2008. – 926 с.
5. Правове регулювання сфери транспорту в Європейському Союзі та в Україні: у 2 т. / за ред. к.е.н. В.Г. Дідика. – К.: ТОВ «Ніка-Прінт», 2006. – Т. 1. – 392 с.
6. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 24. – Ст. 256.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
8. Асоціація міжнародних автомобільних перевізників України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//http://uk.wikipedia.org/wiki](http://uk.wikipedia.org/wiki)

УДК 347.2 (477) (091) „10/19“

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТИ ФЛОРИ І ФАУНИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У ХІ-ХХ СТОЛІТТЯХ

Луц Д.М., викладач

Запорізький національний університет

Крізь призму наявної цивільно-правової, екологічно-правової, земельної літератури розглянуто історичні аспекти формування інституту права власності на об'єкти тваринного і рослинного світу в Україні. Детально розглянута правова база, яка регулювала право власності на об'єкти флори і фауни у ХІ-ХХ століттях на теренах України.

Ключові слова: право власності, тваринний світ, рослинний світ, право власності на об'єкти тваринного світу, право власності на природні ресурси, природокористування, право власності на об'єкти рослинного світу.

Луц Д.М. ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ОБЪЕКТЫ ФЛОРЫ И ФАУНЫ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ В ХІ-ХХ ВЕКАХ / Запорожский национальный университет, Украина

Сквозь призму имеющейся гражданско-правовой, экологически-правовой, земельной литературы рассмотрены исторические аспекты формирования института права собственности на объекты животного и растительного мира в Украине. Подробно рассмотрена правовая база, которая регулировала право собственности на объекты флоры и фауны в ХІ-ХХ веках на территории Украины.

Ключевые слова: право собственности, животный мир, растительный мир, право собственности на объекты животного мира, право собственности на природные ресурсы, природопользования, право собственности на объекты растительного мира.

Luts D.M. HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF PROPERTY RIGHT TO FLORA AND FAUNA OBJECTS ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE XI-XX CENTURIES / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In the light of existing of civil, environmental due, land literature the historical aspects of the formation of the institution of property rights to flora and fauna objects in Ukraine are reviewed. The legal framework regulating the property rights to flora and fauna objects in the XI-XX centuries on the territory of Ukraine are discussed in details.

The purpose of this paper is to study the historical aspects of the formation of property right to flora and fauna objects on the territory of Ukraine.

Analyzing the regulation of ownership of flora and fauna on the territory of modern Ukraine, the author focuses in detail on the following documents as "Russkaya Pravda", "The Statutes of the Great Duchy of Lithuania" 1529, 1566 and 1588, the Constitution of Hetman Philip Orlik, "The Rights, which judge Little Russian" 1743, "Collection of Little Russian Laws", "The Laws of the Russian Empire, the universals of Ukrainian Central Rada etc.

Having considered in detail the historical periods of development of property rights to flora and fauna on the territory of Ukraine, the author drew the conclusions for each of the periods. Thus, analyzing the position of "Russka pravda", the author concludes that the collections of ancient Russian law has typical characteristics: consolidation of private ownership of land and natural resources placed on the land; the process of strengthening the protection of private property; special protection of feudal land ownership; regulation of extraction of fur animals by hunting.

Concerning the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, the author notes that the Statutes pay much attention to nature resource management, such as the procedure for using objects of flora and fauna, setting servitude law.

The author reveals the form of ownership of flora and fauna in the days of the Zaporizhzhya Sich.

Considered "The Rights, which judge Little Russian" and "Collection of Little Russian Laws", the author notes that the documents regulate resource relationship better and more detailed compared to previous acts.

Much attention is paid to the analysis of norms "The Laws of the Russian Empire", which reveals in details the regulation of civil relations.

Having examined these documents, the author concluded that the property rights to flora and fauna were inextricably linked to ownership of land.

Key words: ownership, wildlife, plant life, the right to ownership of the animal world, the ownership of natural resources, environmental management, ownership of the objects of flora.

Останнім часом дедалі більше уваги приділяється вивченню історичних аспектів формування права власності. Це не є дивним, оскільки, як стверджує М. Сервантес, «Історія – скарбниця наших діянь, свідок минулого, приклад і повчання для сьогодення, застереження для майбутнього». Інститути права власності на об'єкти тваринного та рослинного світу не є винятком, адже, як слушно зазначає у своїй праці В.В. Шеховцов, сучасний стан правового регулювання права власності на природні об'єкти безпосередньо пов'язаний з історичним розвитком людства, відносин власності, формування світоглядних позицій щодо відносин у системі «людина – довкілля» [1, 15].

Метою зазначеної статті є дослідження історичних аспектів формування права власності на рослинний і тваринний світ на теренах України.

Дослідженню історичних аспектів права власності на об'єкти флори і фауни приділяли увагу у своїх працях ряд науковців, серед яких варто відзначити В.В. Шеховцова, Т.В. Григор'єву, О.О. Томину та інших. Історичним аспектам формування права власності в Україні присвячена праця Л.О. Головка, у якій науковець подає історико-правовий аналіз розвитку інституту права власності в Україні, Словаччині та Чехії.

На думку О.І. Харитонової, першою письмовою пам'яткою, що зберегла нам давні норми звичаєвого права України, будучи продуктом давньоруської правотворчості, разом з тим зазнавши певного впливу римського права у його візантійській інтерпретації, є Руська Правда [2, 260]. Отже, аналізуючи норми регулювання права власності на рослинний і тваринний світ на теренах сучасної України, особливо варто зосередити увагу на збірці стародавнього руського права, складеній у Київській державі у XI-XII ст. «Руській Правді», для якої є характерним:

- закріплення приватної власності на землю та природні ресурси, розміщені на земельній ділянці;
- процес посилення охорони приватної власності;
- особливий захист феодалної власності на землю;
- регламентація добування цінних хутрових звірів шляхом полювання.

Загалом, варто констатувати факт, що в епоху середньовіччя на території сучасної України особлива увага приділяється таким поняттям, як рибальство та мисливство. Невичерпні права на використання флори і фауни мали саме власники земель, спираючись на тодішне

законодавство, яке надійно охороняло природні об'єкти великокняжеських, монастирських та общинних володінь від посягань на них сторонніх осіб. На території сучасної Західної України, яка входила до складу Польщі, чітко була встановлена заборона на полювання на чужих землях. Більше того, тодішнім законодавством встановлювались суб'єкти, які мали право на виключне полювання. Так, право полювання на велику дичину належало у цілому краї принцам та королям як «*ius regale*» [3, 14]. Держава, регулюючи відносини з приводу природокористування, дотримувалася приватновласницьких, фіскальних, воєнних та їм подібних мотивів. Ось чому в статтях Руської правди захищалися права володарів на природні об'єкти від посягання на них з боку інших осіб, тобто природні об'єкти поирапляли під правовий захист держави тоді, коли ставали чиеюсь власністю [4, 45].

Правове регулювання рослинного і тваринного світу знайшло своє відображення і в Статутах Великого Литовського Князівства від 1529, 1566 та 1588 років.

Аналізуючи положення Статутів, Л.О. Головка слушно зазначає, що «вперше в історії права Європи писані закони набули пріоритету над догматами канонічного права. У Статутах відсутні посилання на канони церковного права» [5, 83].

Пунктом третім дев'ятого розділу Статуту Великого Князівства Литовського від 1529 року встановлювався порядок користування бортами, озерами, луками. Варто зазначити, що норми Литовського статуту 1529 року встановлюють сервітутні права громадян. Так, відповідно до статуту, «Хто здавна має озера, сінокоси або борті в чиеїсь пущі, той не може зайняти озерами, сіножатами і бортами чужу пущу, а той, у чийї пущі знаходяться озера, сінокоси і борті, також тих чужих входів у свою пущу відняти не може». Отже, можна дійти висновку, що зазначеною статтею встановлюється право на свободу проходу через чужу земельну ділянку.

Не обійшов стороною Литовський статут 1529 року і правове регулювання полювання. Уже в першій статті дев'ятого розділу статуту йде мова про відповідальність за незаконне полювання у чужих володіннях. Залежно від звірів, – за незаконне полювання встановлювалась відповідальність – від штрафів, до смертної кари.

Аналізуючи Статути Великого Литовського Князівства від 1566 та 1588 років, варто відзначити, що за їхню основу взятий Статут 1529 року. Натомість, слід звернути увагу на пом'якшенні покарання за незаконне полювання та на розширенні прав мисливців. Другий Литовський Статут 1566 року розширив коло власників на земельні ділянки, надавши право на володіння землею у Великому князівстві Литовському полякам. Також, перші артикули VII розділу про відчуження земельної власності визначили відсутність для великих землевласників яких-небудь обмежень у праві розпорядження землею, а з нею, відповідно, і рослинним, і тваринним світом, який перебував на зазначених земельних ділянках [5, 85].

Третій Литовський Статут 1588 року зазначає, що власниками землі могли бути лише «вільні люди шляхетського стану». Землі шляхти поділялись на родові та вислуги. Родові землі переходили у спадщину тільки за законом. У випадку продажу такої землі, родичі користувались переважним правом її купівлі. До початку XVII століття у селян, які жили на українських землях за литовськими законами, уже не залишалося практично жодних майнових прав [6; 5, 88].

Відмінністю третього Статуту, на яку варто звернути увагу, є дозвіл полювати на вовка, лисицю на чужих землях, але лише за умови, щоб не заподіяти на цих ґрунтах ніякої шкоди. Також, статтею 18 було встановлено час, який забороняв полювання, починаючи від Великої суботи і до збору всього збіжжя з поля.

Наступним історичним етапом розвитку інституту права власності на рослинний і тваринний світ в Україні є період Запорозьких козаків та Гетьманщини. На думку ряду науковців, що вивчають період козацтва, звичаєве право запорізьких козаків виникло як право екологічне, адже спершу козацтво не було військовою організацією: воно виникло з так званого «уходництва» – переходу на неосвоєні території для полювання, рибальства, рільництва та інших видів використання природних ресурсів [7]. Характерною рисою козацького звичаєвого права був інститут користування землями, який мав назву «займанщина» – право зайняття вільних угідь для обробки та користування. Також варто зосередити увагу на обмеженому праві природокористування деякими об'єктами, для використання яких потрібен був обов'язковий

дозвіл Коша. Так, під особливою правовою охороною перебували ліси, яких було обмаль на теренах Запорозьких Вольностей, а тому було встановлено норму про їх ощадливе використання.

Враховуючи той факт, що Україна довгий час перебувала під впливом Речі Посполитої, правовий режим рослинного і тваринного світу регулювався, у першу чергу, не внутрішніми положеннями, встановленими на Січі, а документами, які встановлювали правовий режим флори і фауни на території Речі Посполитої. Варто зазначити, що права козаків на полювання та рибальство були неодноразово обмеженими, що призводило до скарг. Так, у скарзі козацьких послів, відправлених Богданом Хмельницьким на сейм у Варшаву (липень 1646 р.), нарікалося на те, що «На Запоріжжі і на Дніпрі не дають промишляти, ні звіра, ні рибу ловити, а з кожного козака беруть по лисиці; а якщо не зловить лисиці, то за лисицю відбирають самопали» [8, 139].

Відносно форм власності загалом, та форм власності на рослинний і тваринний світ зокрема, варто відзначити, що на Січі існувала братська (колективна) та індивідуальна (приватна) форми власності. Слід констатувати, що приватна власність не мала перспективи, оскільки, на думку Б.С. Бачура, підривала основи військового права, що базувалась на ідеї військової дисципліни.

Відносно землеволодіння існувало також дві форми:

- умовне землеволодіння (рангове – на час служби, або «до ласки військової» – для кормління);
- безумовне – вільне право володіти, розпоряджатися і користуватися (дарувати, заставляти, купувати, продавати, заповідати, обмінювати).

З'являється також іпотека – застава землі (нерухомості) під довгострокову позику.

Не можна обійти увагою першу Українську Конституцію Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року, яка за оцінкою українських істориків, є однією з перших європейських конституцій нового часу, що містила чимало природоресурсних норм, зокрема, у п'ятому розділі Конституції Пилипа Орлика зазначається таке: «Місто Терехтемирів, яке здавна належало Війську Запорізькому Низовому і називалося його шпиталем, після звільнення, дай Боже, Вітчизни від московського підданства, Ясновельможний гетьман має повернути Війську Запорізькому Низовому з усіма угіддями та з перевозом через Дніпро, що там залишається...». «Також увесь Дніпро – з гори від Переволочної донизу, Переволочанський перевіз, саме місто Переволочну, з містом Керебердою і річкою Ворсклою з млинами, що знаходяться на території полку Полтавського, і фортецю Кодацьку з усіма маєтностями повинен буде Ясновельможний гетьман, а після нього його наступники з гетьманського уряду згідно з давніми правами та привілеями при Війську Запорізькому оберігати і нікому з духовної або світської влади не дозволяти загат на Дніпрі вниз від Переволочної будувати, риболовити. Особливо поля, ріки, річки і всі угіддя аж до самого Очакова навіки мають належати нікому іншому, тільки Війську Запорізькому Низовому» [9].

Правовому регулюванню флори і фауни присвячуються гетьманські універсали, згідно з якими здійснювався розподіл природних ресурсів, а також Кодекси українського права, серед яких: «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, «Зібрання малоросійських прав» 1807 року, тощо. Основу зазначених джерел складають литовські статuti та збірники магдебурзького права, натомість, вони більш детально регулювали природоресурсні відносини, оскільки їх метою була спроба знайти у старих законах юридичне обґрунтування й підтвердження прав і привілеїв великих землевласників [12, 109]. Так, «Права, за якими судиться малоросійський народ» мали врегулювати питання захисту прав великих землевласників [10, 30]. У зазначеному кодексі дуже детально регламентується право власності як на рухоме, так і нерухоме майно, на спадкоємне майно й нажите (глава 14, арт.1, п.1). Власники землі мають право на свої землі і їх відчуження «від даремного до них гніву» з боку влади (глава 14, арт.1, п.2) [10].

Після скасування залишків автономії України, на неї було поширено загальноросійське законодавство. У 1783 році у Лівобережній Україні юридично було оформлено кріпосне право.

У подальшому, російська імперія не раз робила спробу систематизувати законодавство України, однак усі спроби зводилися лише до складання збірників документів, які так і не набирали чинність.

Влада російської імперії робить спробу надати право вільного користування об'єктами флори і фауни. Так, у 1762 р. вперше відбувся перехід від монопольної форми рибних промислів до вільного приватного підприємництва, а у 1802 р. проголошено принцип вільного морського рибальства. У зв'язку з цим, розпочалася масова участь населення у рибних промислах. Зазначені положення діяли не довго, і з часом починають впроваджуватися імперативні методи впливу на природокористувачів. Так, у 1843 році ухвалюється указ про заборону вилову риби в Каспійському морі, який встановлював часові обмеження вилову риби з моменту сходження льоду до середини травня [11, 29].

Не можна обійти стороною прийнятий у 1832 році «Звід законів Російської імперії», який систематизував законодавство за галузями права. Регулюванню цивільних відносин присвячений десятий розділ зводу законів. Ст.420 містить визначення права власності, відповідно до якої, «Хто був першим набувачем майна, за законним укріпленням його в приватну належність одержав владу в порядку, цивільними законами встановленому, винятково й незалежно від імені стороннього володіти, користуватися й розпоряджатися ним вічно й спадково, допоки не передасть цієї влади іншому, або кому влада ця від першого набувача дійшла безпосередньо або через наступні законні передання й укріплення, той має на це майно право власності» [12]. Однак, як слушно зазначає у своїй праці Л.О. Головка, «Це прогресивне за змістом поняття власності дещо випереджало справжнє становище в Російській імперії й Україні. Тільки після звільнення селян від кріпосної залежності поширилося коло суб'єктів застосування цивільного права, оскільки селяни були виключені з переліку об'єктів власності» [5, 115].

Право власності на об'єкти флори і фауни належало власникам земельної ділянки. Відповідно до ст.424, «По праву повної власності на землю власник мав право «на всі твори на поверхні її, на все, що полягало в надрах її, на води, в межах її знаходяться, і, словом, на все її приналежності» (вшир, вглиб і вгору).

Звід законів чітко врегульовує право користування рослинним і тваринним світом. Відповідно до ст.452, дозволялося користуватися лісовими об'єктами з метою користування тваринним світом та інших промислів. У примітці до статті зазначається, що на деяких територіях можливим є встановлення плати за користування пасовищами та іншими угіддями. Плата справляється власнику таких земель відповідно до розпоряджень уряду, або відповідно до встановленого звичаю на таких територіях.

Наступним етапом розвитку права власності на рослинний і тваринний світ, якому слід приділити увагу, є період існування автономних державних утворень на території України у 1917-1922 роках. Згідно з Універсалами Української Центральної Ради, яких було прийнято чотири, природні ресурси націоналізувалися. Третій універсал оповіщає, що: «Однині на території Української Народньої Республіки існує право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, кабінетські та церковні землі – касується».

Першим нормативно-правовим актом радянської влади у сфері регулювання земельних відносин став прийнятий 26 жовтня 1917 року декрет «Про землю», яким скасовувалося право приватної власності на землю.

18 січня 1918 року був прийнятий закон, який врегулював порядок передачі землі у користування. Разом із земельними ресурсами було націоналізовано і об'єкти рослинного і тваринного світу.

Загалом характеризуючи період 1917-1922 рр., варто відзначити про відсутність стабільності у земельній політиці. І це є природним, оскільки фактично протягом кожного року змінювалась влада, яка мала кардинально відмінні уявлення про право власності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шеховцов В.В. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Володимир Володимирович Шеховцов. – Х., 2009. – 207 с.

2. Харитонов О.І. Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції / О.І. Харитонов, Є.О. Харитонов. – Х.: «Одіссей», 2002. – 591 с.
3. Томина О.О. Правове регулювання мисливства та полювання в Україні (на матеріалах Карпатського регіону): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Олександра Олексіївна Томина. – К., 2009. – 212 с.
4. Законодательство Древней Руси. Русская Правда. – Т.1. Комментарии. – М., 1984. – 430 с.
5. Головка Л.О. Розвиток інституту права власності в Україні, Словаччині та Чехії (історико-правовий аналіз): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Людмила Олександрівна Головка. – К., 2009. – 220 с.
6. Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 книгах. – Книга 2. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – 568 с.
7. Любавский М. Начальная история малорусского казачества / М. Любавский // Журнал Министерства просвещения. – 1895. – Июль. – С. 217-244.
8. Скарга козацьких послів, відправлених Богданом Хмельницьким на сейм у Варшаву // Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Д. Гончаренка]. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. Т. 1. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – С. 139-140.
9. Конституція Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>.
10. Права по котрым судится малороссийский народ / под ред. А.Ф. Кистяковского. – К.: Изд-во Киев. унив. типогр., 1879. – 844 с.
11. Григор'єва Т.В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Тетяна Вікторівна Григор'єва. – Х., 2004. – 188 с.
12. Свод Законов Российской Империи. – Том X. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/211/39.html#img40>.